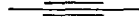

mennyiségében látunk és mérünk. Az ismeretek köre és mennyisége is, alkalmazásuk is, a tanuló belső lehetőségei realizálásának, ezek fejlődésének függvénye is.

Ez adja az osztálytanító és a napközis nevelő együttműködésének pedagógiai távlatait is. Ez teszi lehetővé a nevelés-oktatás tervében, valamint a nevelőiskola célkitűzéseiben megfogalmazottak mind teljesebb megvalósítását is.

IRODALOM

- [1] A tanulás irányítása (szerzői kollektíva munkája). Szerkesztette: Bognár Mária. Az egész napos nevelés útján. Továbbképzési füzetek, 2. sz. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1984.
- [2] DR. GÁCSEY JÓZSEF-DR. FARKAS KATALIN: A tanítási órák pedagógiai szempontú elemzésének néhány kérdése. „Módszertani Közlemények”, 1983/5. 333-336. old.
- [3] KELENDI GYULÁNÉ: Napközi otthon és a gyermek szabad ideje. „Módszertani Közlemények”, 1981/1. 66-69. old.
- [4] KISS ÁRPÁD: Tanulás, iskola, tanterv. „Tanulmányok a neveléstudomány köréből, 1960.” Akadémiai Kiadó, Bp. 1961. 75-134. old.
- [5] KISS ÁRPÁD: Tanulási elméletek és törvények – pedagógiai módszerek. „Tanulmányok a neveléstudomány köréből, 1964.” Akadémiai Kiadó, Bp. 1965. 27-63. old.
- [6] NEUNER, G.: Pedagógiai elmélet és gyakorlati pedagógiai cselekvés. „Pedagógiai Szemle”, 1983/4. 323-334. old.
- [7] DR. PATAKI FERENC: A pszichológiában alkalmazott módszerek egyes kérdései és a szociálpszichológiai kutatás. „Pszichológiai tanulmányok XII.: A pszichológia módszerei”, Akadémiai Kiadó, Bp. 1970. 119-133. old.
- [8] TAKÁCS ETEL: A házi feladatok didaktikai problémái. „Tanulmányok a neveléstudomány köréből, 1964.” Akadémiai Kiadó, Bp. 1965. 265-280. old.
- [9] ÚTMUTATÓ az általános és kiegészítő iskolákban folyó egész napos foglalkoztatás igazgatói irányításához. OPI, Bp. 1983.

CSEH BÉLA
Baja

A nevelői beállítódás vizsgálata veszélyeztetett tanulók esetében

Legfőbb célunk annak felderítése volt, hogy a veszélyeztetett tanulók milyen helyet foglalnak el osztályközösségeik formális és informális struktúrájában. A pontos felderítés érdekében számos körülményt vizsgáltunk, amelyek – feltételezésünk szerint – a tanulók által a szerkezetben elfoglalt helyet befolyásolhatták. Ezek közül most a *nevelői beállítódás* elemzése során szerzett tapasztalatokat összegezzük.

A vizsgálat a járás valamennyi általános iskolájára (20) vonatkozott. Ekkor a tanulók száma 5767 volt. Közülük 141 szerepelt a veszélyeztetettek nyilvántartásában, az összes tanuló 2,44%-a.

A NEVELŐI BEÁLLÍTÓDÁS VIZSGÁLATA

A veszélyeztetett tanulók beillesztése az osztályközösségbe az osztályt vezető nevelő, az osztályfőnök dolga. A közösségek kialakításának lehetőségeiről a szakirodalom sok anyagot tartalmaz, s a gyakorlati megvalósulásról Makarenkó életművével ad részletekbeható eligazítást. Tapasztalataink azonban arra utalnak, hogy az egyének „beillesztésé-

ről” általános érvényűen beszélni túlzás; inkább – vagy legalábbis nagyon gyakran – „beilleszkedésről” lehet szó, s nem tudatos, tervszerű program alapján megvalósuló közösségépítésről.

A veszélyeztetett tanulók beilleszkedését számos tényező nehezíti. Ezek hatásának mérséklése, a veszélyeztetettek elfogadtatása osztálytársaikkal az osztályfőnök feladata. E feladatot akkor tudja eredményesen megoldani, ha a veszélyeztetett tanuló személyiségét egészében ismeri, s ezen belül tisztán látja a gyermek azon pozitív tulajdonságait, amelyeknek elismertetésével a közösség általánosan elfogadott értékrendjének megfelelően alakíthatja tanítványát. Az osztályfőnök véleménye a veszélyeztetett tanulóról nem egy vélemény a sok közül, hanem olyan minősítés, amely iskolai és iskolán túli pályafutását egyaránt befolyásolja.

Az osztályfőnökök véleményét a veszélyeztetett tanulókról az osztályfői jellemzések elemzésének alapján vizsgáljuk. A jellemzések elkészítésében szempontokkal nem befolyásoltuk a nevelőket. A kérdés az volt, hogy eddigi tapasztalataik alapján pedagógiai jellemzést készítsenek az osztályukba járó veszélyeztetett tanulóról. A szempont nélküli is ad – jelen esetben az elemzés számára hasznos – rendszert. A nevelők tanulóval kapcsolatos álláspontjára ugyanis egyaránt jellemző az, amiről írnak, s az is, ami ki marad.

Tudjuk, hogy a nevelők tanulókra vonatkozó ismeretei gazdagabbak, mint amennyiről írásos anyagaikból értesülni lehet. A megemlített és meg nem említett dolgok a fontosságukról alkotott értékítélet alapján kerülnek ismertetésre, illetve maradnak el.

A szakirodalom tanulmányozása során nem találtunk olyan munkát, amely a veszélyeztetett tanulókról kialakított nevelői véleményt jellemzések elemzésével tárja fel. Nem azonos, de sok vonatkozásban hasonló kutatást végzett Kósáné dr. Ormai Vera.¹ Tanulmányában azonos módszerrel vizsgálja a nevelőknek a szociálisan inadaptált tanulókról alkotott véleményét.*

A módszer azonosságán túl jelentős egybeesés, hogy a veszélyeztetett tanulók között is sok nehezen nevelhető találunk, s abban teljes az összhang, hogy a veszélyeztetettek és a nehezen nevelhetőek egyaránt megkülönböztetett nevelői figyelmet igényelnek.

A fentiek alapján a további anyagfeldolgozás során Kósáné dr. Ormai Vera tanulmányának elemzési szempontjait követjük, s a kapott eredményeket az általa publikáltakkal vetjük össze. A párhuzamos tárgyalás abban is segítséget adhat, hogy a két kategóriához tartozók elkülönítését néhány vonatkozásban egyértelműbbé tegye.

1. A JELLEMZÉSEK TARTALMI SAJÁTOSSÁGAI

A nevelők által közölt információkat az alábbi főbb szempontok szerint osztályozzuk és elemezzük:

1. A veszélyeztetett tanulók környezetére vonatkozó adatok.
2. A gyermek élettörténetére utaló anamnesztikus adatok.
3. A tanuló pszichikus sajátosságait tartalmazó közlések.

1. A veszélyeztetett tanulók környezetére vonatkozó adatok

A vizsgálódás célja az, hogy a jelentős részében környezeti ártalmak következtében kialakuló veszélyeztetettség a tanulók jellemzésében mennyire kötődik a környezethez, a nevelők – szempontok általi befolyásolástól mentesen – figyelnek-e az iskolán kívüli hatásokra, s ha igen, milyen mértékben.

A jellemzések összesen – valamennyi szempontot beleértve – 714 adatot tartalmaznak. Ebből a környezetre vonatkozó információk száma 315, az összes adat 44,11⁰/₀-a. (Kósáné dr. Ormai Vera mun-

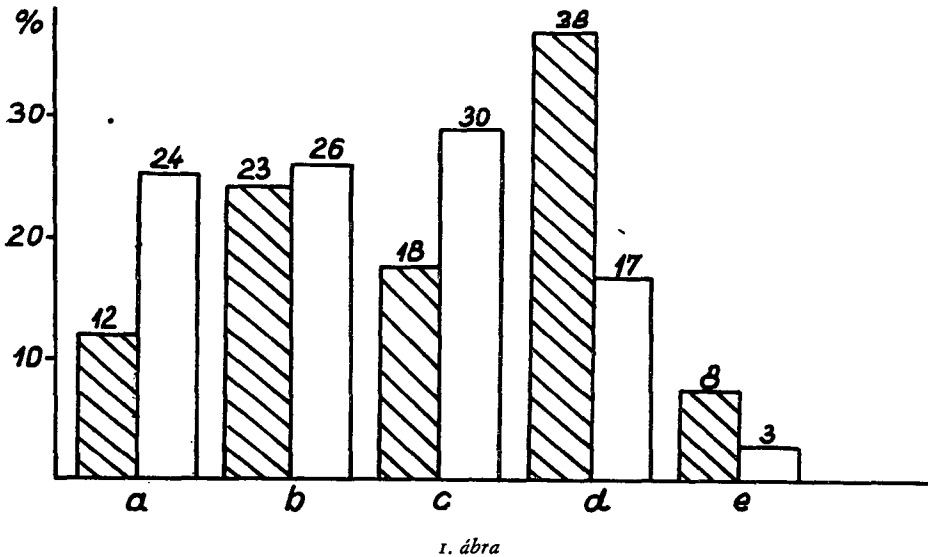
* Kósáné dr. Ormai Vera egyik korábbi tanulmányában² javasolja szociálisan inadaptáltaknak nevezni a nehezen nevelhetőket. Elismerjük, hogy az általa ajánlott terminus technicus árnyaltabb. A továbbiakban mégis inkább a hazai köznyelvben meghonosodott „nehezen nevelhető” elnevezést használjuk.

kájában ez 28,94%) Ez 110 tanulóra vonatkozik – 6 jellemzés ugyanis a környezetre vonatkozó adatokat nem tartalmaz (5,17%). A nehezen nevelhető tanulók 38,6%-ának környezetéről nem nyilatkoztak a nevelők. Nem lehet véletlen a két arány közötti nagy különbség. Feltételezhető, hogy a nevelők a nehezen nevelhetőség esetében bizonytalanabbak a nevelési rendellenesség és a környezet közötti összefüggés megítélésében; a veszélyeztetetteknl nyilvánvalóbb, könnyen elbíráhatóbb a normaszegő magatartás, az otthoni környezetben tapasztalható hiányosság.

A környezet sajátosságai közül a pedagógusok általában ugyanazokat a vonásokat emelték ki, mint amit az idézett tanulmány is közöl:

- a. Szociális helyzet (lakásviszonyok, jövedelem stb.).
- b. A család összetétele (nevelőapa, nevelőanya, együttlakó családtagok, testvérek stb.).
- c. A családtagok jellemvonásai (főleg a szülők és a testvérek negatív tulajdonságait sorolják fel).
- d. A családban uralkodó nevelési módszerek, elvek.
- e. A gyermek iskolán és családon kívüli élete.

A veszélyeztetettekkel foglalkozó nevelők jellemzéseiben a szociális helyzetre való reagálás jóval magasabb, mint a nehezen nevelhető tanulókról nyilatkozóknál. Ez – a két kategória közötti különbséget figyelembe véve – érthető. A szociális helyzetre való odafigyelés öröndetes egyrészt, mert a

A közölt a–e. szempontok %-os előfordulása (sötét: Kósáné dr. Ormai Vera adatai, világos: saját elemzésből)

megközelítés teljességét jelenti; ugyanakkor érződik a kommentár nélküli leírásokból a lemondás is: itt a pedagógia lehetőségei véget érnek. Ha figyelembe vesszük azt a láncreakciót, amely a veszélyeztetettek szüleinek alacsony iskolai végzettségével indul, folytatódik az ebből következő korlátozott elhelyezkedési lehetőséggel és az átlagosnál – éppen ezért – alacsonyabb jövedelemmel, tetézve a gyerekeknek az átlagosnál jóval nagyobb számával – a nevelői borulátás magyarázható is. De ha ez a beállítódás dominánssá válik, a javítás lehetőségeinek keresését háttérbe szorítja, felkészülhetünk arra, hogy a veszélyeztetettek száma a jövőben sem fog csökkenni, részarányuk a társadalmon belül – hasonlóan az értelmi fogyatékosokéhoz³ – esetleg növekszik, ha nem is olyan mértékben.

Bármily furcsán is hangzik: a szociális helyzet hiányosságaira – a segélyezések kezdeményezésén túl – az iskoláknak a gyermekek érdekében elsősorban arra kell törekedniük, hogy az előbbi láncreakció első szemének kialakulását megakadályozzák; az általános iskola eredményes elvégzését biztosítsák, ezzel előzve meg későbbi, új veszélyhelyzetek kialakulását.

A családok összetételére (1. ábra b.) megközelítően azonos arányban figyeltek a nevelők mind a veszélyeztetetteknl, mind a nehezen nevelhetőknél. Ezek az információk inkább leíró, mint magyarázó jellegűek; – a kívülállónak az eligazodásban segítenek. Részlet egy jellemzésből: „Elvált szülők gyermeke, édesanyjával és két kisebb testvérrel él. A legkisebb gyermek házasságon kívül született, más az apja.”

A családtagok jellemvonásairól a veszélyeztetett gyerekek esetében jóval több nevelő ír, mint akik a nehezen nevelhetőket vizsgálták (1. ábra c.). Ezek a jellemvonások – igen kevés kivételtől eltekintve – negatív tulajdonságok. Néhol tűnik fel egy-egy nagymama, aki jelenlétével levezeti a szülők viszálykodása következtében kialakuló feszültséget, s nagy a része abban, hogy a tanuló – körülményeihez képest – kedvező helyzetbe kerülhessen. „Mindkét szülő rendszeresen italozik, sőt többször az is előfordult, hogy a helyi italboltban verekedést provokáltak.

Erika és 3 éves Zoli testvére gyakran a nagyszülőknél alszik. A gyermek neveléséről főként a nagymama gondoskodik, aki ezt jól végzi. Igényes a gyermek tisztaságára, öltözkéire és a tanulmányi munkájára is.” (Részlet jellemzéből.) A továbbiakban a jellemzésből kiderül, hogy a tanuló igen kedvező adottságokkal rendelkezik, de semmi utalás sincs arra, hogy a szülők hatása bármilyen formában érződne a gyermek személyiségén. Még pontosabban: nincs kimutatott összefüggés a „figyelme szétszórt, csak rövid ideig képes irányítani” megállapítás és a szülői zaklatás között.

A környezetnek és a személyiségnek együttes vizsgálata is előfordul a jellemzések némelyikében, s felfedezhető az előbbi változásának bekövetkezése után az utóbbi alakulásának szemmel tartása: „Margit idegrendszerét a zaklatott életmód tette tönkre. Kicsi korától kezdve gyakran kellett a részeg édesapa miatt menekülniük, mert az ordított, verekedett. Amióta apját rendszeresen figyelik, nyugodtabb lett a környezet, de a kislányon változás még nem tapasztalható. Gondolom, ehhez több idő kell.”

A szülőknek, családtagoknak nagy számban említett tulajdonságai azt bizonyítják, hogy a nevelők ismerik a veszélyeztetett tanulók otthoni nevelését befolyásoló szubjektív feltételeket. Ez a tanulók szempontjából kedvező. Kevésbé kedvező viszont az, hogy igen kevés az olyan utalások száma, amelyekből kiderül, hogy kezdeményezők voltak olyan eljárások lefolytatásában, amelyek révén a gyermekre veszélyt jelentő szülői tulajdonságok megszüntethetők. Ennek egyik oka lehet az is, hogy a rendszeresen italozókkal szembeni hivatalos eljárások lebonyolítása igen körülményes, meggyőzésük a változtatásra pedig igen kevés eredménnyel jár. Egyetlen jellemzésben sem olvashattunk arról, hogy a munkahelyek segítségét igényelték volna, sem arról, hogy a szülői munkaközösséget bevonták volna a változást előidéző munkába. A tapasztalatok viszont azt mutatják, hogy e területen sem egy nevelő, sem a nevelőtestület önmagában nem tud számottevő eredményt felmutatni.

A családban uralkodó nevelési módszerekről, elvekről – mennyiségében – igen eltérően írnak a nehezen nevelhetőket, illetve a veszélyeztetetteket jellemző nevelők (1. ábra d.). A nehezen nevelhetőknél a felfokozott érdeklődés érthető, „hiszen a nehezen nevelhetőség kialakulásában többnyire a családi situációval összefüggő helytelen nevelési eljárások játszanak főszerepet.”¹⁴

A veszélyeztetetteknél a jellemzést készítők a nevelési eljárásoknak a családtagok negatív tulajdonságaiban gyökerező immanens voltára gondolhatnak, s ezért mellőzik külön is rögzíteni – az italozás, csavargás, káromkodás stb. mellett – a szülők nevelési gyakorlatát. Azokban az esetekben, amikor értékelték az otthon nevelését, szinte minden alkalommal elmarasztaló a minősítés. (Kivételt a néhány nagymama jelent.) A nevelési eljárások árnyaltabb elemzése szükséges lenne: az alkalmanként esetleg felfedezhető helyes nevelési eljárások megerősítésével lehetne a nevelési hiányosságok felszámolásának az útján elindulni.

Mindkét területen (veszélyeztetetteknél és nehezen nevelhetőknél) egyaránt igen gyér a nevelői érdeklődés a tanulók iskolán és családon kívüli élete iránt (1. ábra c.). A veszélyeztetett tanulók esetében ez nehezen magyarázható; ugyanis épp ők azok, akik a kedvezőtlen otthoni adottságok és a felügyelet igen gyakori hiánya miatt kapcsolataikat az iskolán és a családon kívül alakítják ki, s ezek a kapcsolatok – a család nevelési funkciójának gyenge ellátása miatt – személyiségük alakulását jelentősen befolyásolhatják. Városokban már nem ritka a galerik szerveződése. A falusi, zártabb életforma mellett ezeknek a csoportoknak a kialakulása ma még nehezebb, de ha a család mellett az iskola sem fordít elég gondot a tanulók felügyelet nélkül eltöltött tevékenységére, nem érdeklődik a veszélyeztetett gyermekek intézményen kívüli kapcsolatainak alakulása iránt, hamarosan hírt kaphatunk az azonos helyzetű, azonos érdeklődésű veszélyeztetettek csoportos működéséről falun is.

2. A gyermek élettörténetére utaló anamnesztikus adatok

A veszélyeztetettség – mint a nyilvántartásba vétel oka – ritkán alakul ki robbanásszerűen. Inkább jellemzője, hogy a környezetben az idők során a kedvezőtlen körülmények súlyosbodnak, újjakkal fonnódnak össze, s a folyamat során alakul ki egy olyan minőségű állapot, amely már a veszélyeztetettség kritériumának megfelel. A tanuló szempontjából fontos, hogy ez a kritikus pont életének mely szakaszában következik be, s az is, hogy a veszélyeztetettséget jelentő soktényezős folyamatban mikor melyik tényező dominál.

A tanuló személyiségét adott időben elemző nevelőnek feltétlenül ismernie kellene a személyiség alakulását meghatározó külső és belső tényezőket, tudnia, hogy a személyiségvonások (tulajdonságok, állapotok, folyamatok) hogyan alakultak ki, milyen módosulásokon mentek át. Ekkor van lehetősége arra, hogy a személyiség alakulására prognózt, alakításához programot adjon.

A veszélyeztetett tanulók alakításának programjához különösen szükséges a gyermek élettörténetére vonatkozó anamnesztikus adatok ismerete. A tanulók személyiségét dinamizmusában azonban igen kevés nevelő vizsgálta; a folyamat rejtett, csak a végeredmény látható.

Anamnesztikus adatokat a tanulók 18,4⁰/o-ánál találtunk, s az erre vonatkozó adatok száma az összes adatnak 3,64⁰/o-a. (Ezek az adatok a nehezen nevelhetőkre vonatkozóan 11,12, illetve 3,25⁰/o.)⁵

A jelent a múlt felől közelítő nevelői jellemzésre az egyik legsikerültebb munka alkotója így ír: „Az első osztályban agresszív, indulatos gyerekek ismerték, akinek dührohamai voltak. Ilyen magatartást tőle nemcsak társai, hanem a nevelők is kénytelenek voltak elszünetelni. Idegrovosi vizsgálatot is javasoltak, amelyer az édesanya elmulasztott végrehajtani. A nevelőapa durvasága mély nyomokat hagyott a gyermek lelki világában. A hivatali beavatkozások a család életébe, a gyermeket ért pozitív iskolai nevelőhatások csökkentették Csaba agresszivitását. A felső tagozatba úgy érkezett, hogy lényegesen kevesebb probléma volt vele. Egyre több pozitív vonása került előtérbe: jó kezűgyesség (bábszakkör), logikus gondolkodás (matematika), fizikai állóképesség, gyorsaság, erő, ügyesség (sporteredményei). A felső tagozatban eltöltött egy hónap alatt csak ezek a tulajdonságai domináltak, magatartási problémái nem voltak. Nevelésére a leghatékonyabb eszközök: a nyugodt beszélgetés, dicséret, jutalmazás, az osztálytársak baráti környezete, amely némileg pótolhatja a családi szeretet hiányát.”

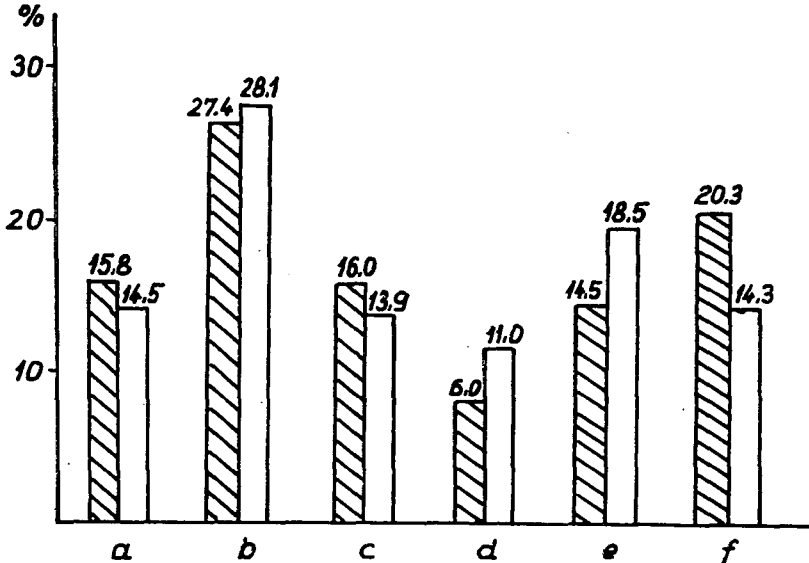
3. A tanuló pszichikus sajátosságainak jellemzése

A 116 tanulórol készített jellemzés közül 12-ben nem találunk a tanuló pszichikus sajátosságaira vonatkozó közlést. Ez az összes jellemzés 10,34⁰/o-a. (Kósáné dr. Ormai Vera vizsgálatánál ez a ⁰/o 14,78.) Az e területre vonatkozó adatok száma 373, az összes adatnak 52,24⁰/o-a. (Kósáné dr. Ormai Vera kutatásánál 51,67⁰/o.)

A funkcionálásában egységes személyiség elemzési szempontból való megközelítése megkívánja a személyiség egységének megbontását. Ahogy a személyiség fogalma sem egyértelműen tisztázott,⁶ úgy a személyiségstruktúra is különbözőképpen értelmezett.⁷ A rendelkezésre álló ismert lehetőségeken túl⁸ a továbbiakban mégis Kósáné dr. Ormai Vera felosztását követjük,⁹ biztosítva ezáltal az összehasonlítás folyamatosságát.

A jellemzéseket az alábbi szempontok szerint elemezzük:

- a) testi fejlettség, egészségi állapot,
- b) értelmi képességek: általános utalás,
- b) értelmi képességek: differenciált jellemzés,
- c) érzelmi sajátosságok és az érdeklődés,
- d) erkölcsi, akarati vonások,
- e) a társakhoz és a felnőttekhez való viszony,
- f) a munkához, tanuláshoz való viszony és az általános magatartás.¹⁰

2. ábra

A között a-f) szempontok ⁰/o-os előfordulása (sötét: Kósáné dr. Ormai Vera adatai; világos: veszélyeztetettek).

A 2. ábra adatait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a nevelőknek a veszélyeztetett és a nehezen nevelhető tanulók pszichikus sajátosságairól alkotott véleménye sokkal kevesebb eltérést tartalmaz, mint amit a környezet vizsgálatánál tapasztalhatunk. Ez annak a korábbi feltételezésnek igazolására is szolgálhat, hogy veszélyeztetettek és nehezen nevelhetőek azonosak abban, hogy mindkét kategóriához tartozók különös nevelői figyelmet, gondozást igényelnek.

Mindkét vizsgált populációnál a nevelők az értelmi képességek iránt érdeklődtek leginkább. Ennek oka lehet, hogy a „nevelő iskola” helyett „tanító iskolává” vált intézmények a legfontosabb alapként azt tekintik, amire tevékenységük is elsősorban irányul, s az eredményes oktatás alapfeltétele a rendelkezésre álló, a munkavégzés eredményét meghatározó értelmi képesség.

A veszélyeztetettek esetében ez hátrányos lehet. Iskolai pályafutásuk kezdetén – kedvezőtlen környezeti adottságaik miatt – a többséghez képest hátrányos helyzetből indulnak, s az intézményekben még nem vált gyakorlattá a különbségek következetes felszámolása, az egységes indulási alap megteremtése. A kezdeti – a környezet mikrokultúrája által meghatározott – különbség a továbbiakban nagyobbá válik, s elérhet egy olyan pontot is, amikor – az iskola szelektív funkciójának érvényesülése következtében – osztályisméltés, bukás lesz a következménye a nagyfokú lemaradásnak.

A veszélyeztetettek esetében az értelmi képességek vizsgálatának dominanciája is oka lehet a róluk kialakított nagyszámú negatív véleménynek. További hátrány, hogy az értelmi képességek differenciált jellemzésével kevés osztályfőnök foglalkozott (a 28,1%-ból erre 6,16% jutott, Kósáné dr. Ormai Veránál 7,5%).¹¹ Az értelmi képességek általános megítélése kevésbé alkalmas fejlesztő jellegű program kialakítására. A részletezőbb, differenciált véleményalkotás kimutatja azokat a lehetőségeket is, amelyek gondozásával az egyén számára is bebizonyítható képessége a haladásra, s ezáltal kedvező beállítódásának kialakítása munkája végzéséhez.

Ennek az elemzésnek a során is bebizonyosodott, hogy az 1–4. osztályokban tanítók – kihasználva a kedvező lehetőséget, az állandó együttlételet tanítványaikkal – adják a differenciáltabb véleményt az értelmi képességekről is. Az osztályfőnökök ismeretei (5–8. osztály) e területen kevésbé árnyaltak. Megállapításaikat saját szaktárgyuk tanítása közben gyűjtik, más, az osztályokban tanító nevelő véleményére ritkán támaszkodnak. Részismeretek birtokában pedig a nevelőhatások koordinálása a várokozás alatti eredményt hozhat.

Az elemzések nem igazolták – s ezt kedvezőnek tartottuk – Kósáné dr. Ormai Verának azt a megállapítását, amely szerint „A nevelők túlnyomó többsége megelégszik az »értelmes«, »gyenge« vagy »közepes képességű« megfogalmazásokkal.”¹² A jellemzésekben – ha nem is mindegyikben – kitértek a tanulók megismerési tevékenységének sajátosságaira, gondolkodásuk, megfigyelőképességük, képzelőerőjük jellemzőire is.

A veszélyeztetetteknél az előfordulás gyakoriságának sorrendjében a 2. helyen a társakhoz és a felnőttekhez való viszony szerepel. A nehezen nevelhetőkre vonatkozóan ez az 5. a sorban.¹³

A társakhoz, felnőttekhez való viszony megjelenése a rangsor elején azt jelzi, hogy a veszélyeztetettek e területen különösen felhívják magukra a figyelmet. A megállapítások jelentős része elmarasztaló, általában a közösséggel való azonosulás hiányát, a társakkal szembeni durvaságot, a felnőttek iránti tiszteletlenséget tartalmazza. Többen utalnak az informatív struktúrában elfoglalt helyzetüket befolyásoló társvalásztásra. Pl.: „Társaival összeférhetetlen. Barátait az osztály hasonló helyzetű tanulói között keresi.” Vagy: „Társaival szemben durva .A vele egykorú, évvesszes társaival szeret csak játszani.”

A közösségbe való beilleszkedés módjának eredetét is vizsgálják néhányan a nevelők közül, s ilyenkor az otthoni körülményekre hivatkoznak. „Könnyen barátkozó természetű, a felnőttekkel bizalmas. Szereti a társait, a kisebbekkel kedveskedő, meglátszik rajta, hogy kisebb testvérci is vannak.” Más: „A viselkedés elemi követelményeit megtartja. Barátkozó, érezni viselkedésén, hogy hozzászórt a közösséghez, csak annak egy más fajtájához. Véleményem szerint a tanév végére már be tud illeszkedni osztálya közösségébe is.”

A nehezen nevelhetőkről készített jellemzésekben a nevelők – állapítja meg Kósáné dr. Ormai Vera¹⁴ – csak elvétve írnak a gyerekek baráti kapcsolatairól, alkalmazkodásukról, részvételükről a közösségi életben, valamint arról, hogy interperszonális kapcsolataik milyen személyiségvonásaik miatt alakulnak úgy, ahogy alakulnak. A veszélyeztetettekről készített jellemzésekben fentiekre sok, használható adat található, s ez az e területen tapasztalható alaposabb megfigyelés következménye lehet. Amennyiben a nevelők ezeket az adatokat fel is használják, a veszélyeztetettek helyzetén valamelyest javíthatnak.

A tanulók testi fejlettségével, egészségi állapotával, az érzelmi sajátosságokkal és az érdeklődéssel, a munkához való viszonyukkal, közel azonos arányban foglalkoznak a nevelők (lásd 2. ábra).

A testi fejlettségnek és az egészségi állapotnak leírásakor igen kevés az utalás a környezet szerepére. A kedvezőtlen otthoni adottságok és a fejletlenség többször előfordulnak egymás mellett, de az összefüggésre való hivatkozás ilyenkor is elmarad.

A tanulók érzelmi sajátosságairól a nevelők keveset írtak. Ugyanez vonatkozik az erkölcsi, akaratí vonásokra is. Az adatok kis száma, a megfogalmazások bizonytalansága arra is utal, hogy a nevelők pszichológiai felkészültsége e területeken hiányos. Ennek káros következménye lehet, hogy a tanulók személyiségének teljes fejlesztése csorbat szenved; a nevelői tevékenység sok esetben inkább meg-érzésekre, mint tudatosságra támaszkodik.

A munkához, tanuláshoz való viszonyról és a tanulók általános magatartásáról megemlékező nevelők negatív vonásokról írnak. Ezek ilyen minősítése egyaránt általános az 1. és a 8. osztályosok esetében. Kedvező fejlődést nem lehet tapasztalni.

4. A tanulók pozitív és negatív tulajdonságainak viszonya a jellemzésekben

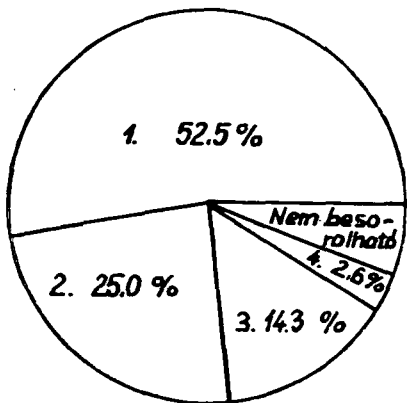
A pedagógus személyiségének alapvető tulajdonságaiból, szakmai felkészültségéből együttesen születik meg az a nevelői beállítódás, amely a tanulókkal való bánásmódban, a róluk kialakított véleményben megjelenik. A tanulók megítéléséből következtetni lehet az ítéletet alkotó pedagógus tevékenységére.

Minden tanuló bír – más-más arányban – olyan tulajdonságokkal (képességekkel, adottságokkal, hajlammal), amelyek a nevelés során fejlesztendők, és olyanokkal, amelyeknek kialakulása, végleges beépülése a személyiségbe nem kívánatos. A nevelő beállítódásától is függ, hogy a különböző tanulói tulajdonságok közül melyeket tartja fontosnak, megemlítésre érdemesnek a jellemzésben, s feltételezhető, hogy a tanulóval kialakított kapcsolatát is meghatározza ez a vélemény. Arra vonatkozóan van pontos ismeretünk, hogy az ösztönző-dicsérő tanári állásfoglalás a tanulói teljesítményekre kedvező hatással van, szemben a szidó-bíralóval és a közömbössel.¹⁵

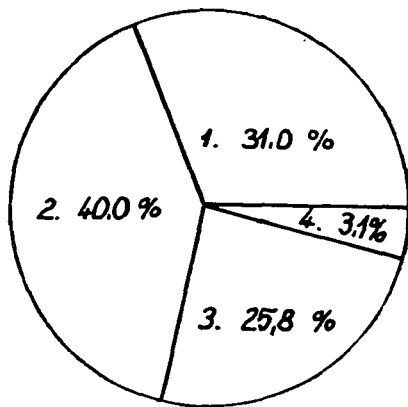
Nem tartjuk túl merész állításnak, hogy a fenti nevelői beállítódások nemcsak az oktatás során érvényesülnek így, hanem a nevelés tágabb értelmében is helytállóak. Azok a nevelők, akik a tanulók jellemzésekor tanítványaiknak negatív tulajdonságait sorolták fel, feltehetően kevésbé élnek az ösztönző-dicsérő eljárásokkal; az általuk leírtak ugyanis dicséretre valóban nem alkalmasak. A szidásra-bíralatra épített nevelői tevékenység viszont kevés jó eredményt hoz.

A veszélyeztetett tanulókkal szembeni nevelői beállítódást az alábbi csoportokba való besorolással vizsgáljuk:

1. A jellemzés csak negatív vonásokat tartalmaz,
2. A jellemzés pozitív és negatív vonásokat tartalmaz, negatív túlsúllyal,
3. A jellemzés pozitív és negatív vonásokat tartalmaz, pozitív túlsúllyal.
4. A jellemzés csak pozitív vonásokat tartalmaz.¹⁶

Nehezen nevelhetők¹⁷

3. ábra

Veszélyeztetettek

A között 1-4. szempontok %-os előfordulása.

A 3. ábra adatainak összehasonlító vizsgálatakor az első szembetűnő különbség, hogy a veszélyeztetett tanulókról nyilatkozó nevelők jóval kevesebb tanulóval készítettek csak negatív tulajdonságokat tartalmazó jellemzést, mint a nehezen nevelhetők esetében. Ha azzal megelégedhetnénk, hogy a nevelői attitűd a veszélyeztetettekkel szemben kedvezőbb, mint a nehezen nevelhetőkkel szemben, a meg-

elégedettség kinyilvánítására itt lenne az alkalom. Az igazság az, hogy a gyerekeknek közel egyharmadával szemben a nevelők nevelés szempontjából rossz alapállást foglaltak el, s tovább romlik a helyzet, ha ehhez hozzávesszük azokat is, akikről negatív túlsúlyú jellemzések születtek. Ekkor a veszélyeztetett tanulók háromnegyede (71⁰/₀) kedvezőtlen helyzetű. (Ebben az összevetésben megszűnik az a különbség a két csoport között, ami a csak negatív viszonyulásnál még megvolt. A nehezen nevelhetőknél a két szempont összevetése utáni ⁰/₀ 77,5.)

Igazán jó nevelő-tanuló kapcsolatnak azt tartjuk, ahol a nevelői eljárások során a dicséző-elismerő nevelői megnyilatkozások dominanciája érvényesül, de felfedezhető a hiányosságok ismerete is, tapasztalható reakció a fejlődés ütemének lassulásakor is. Amennyiben a jellemzések és a nevelői gyakorlat között összefüggés kimutatható, a fentiek alapján a veszélyeztetettek negyedének helyzete kedvező (25,8⁰/₀), még a nehezen nevelhetőknél minden 7. tanulóé (14,3⁰/₀).¹⁸

Mivel e fejezetnek nem az volt a feladata, hogy a nevelők jellemzéseiből a nevelőkre vonatkoztatva vonjunk le következtetéseket, hanem a jellemzések alapján a nevelői beállítódást, fejlesztő tevékenységet a tanulók jobb nevelési lehetőségének szempontjából vizsgáltuk, a jellemző tevékenységről összegező megállapításokat nem teszünk.

Szükségesnek látjuk viszont egy jellemzésnek a közlését, amelyben – véleményünk szerint – nyomon követhető a környezetnek és a tanuló személyiségének együttes vizsgálata, a megoldást segítő feladatok vállalása, a gyermek sorsáért való aggódás.

„Családi körülményei nem megfelelőek. Édesanyja nem dolgozik, de keveset van otthon, nevelőapja a pénz nagy részét elkölti, legtöbbször itatra. Sanyi egy beszélgetés során mondta el, hogy otthon sokat kell dolgoznia, állatokat etetnie. Nem jut mindig ideje tanulásra, a házi feladat elkészítésére.

Házuk nagy, de elhanyagolt, gondozatlan. A szülők következetlen nevelését tükrözi, hogy Sanyi válogatás nélkül minden filmet megnéz a tv-ben, hogy gyakran van nála 20,- Ft-nál is több pénz, amelyet cél nélkül, feleslegesen pazarol. Édesanyjáról szinte sohasem beszél, nevelőapjáról is csak akkor, ha az éppen ittas volt. Sanyi 2. osztályos testvérével van legtöbbit (bár már hiányzott többször a legkisebb betegsége miatt is), szinte minden osztálymegmozdulásra magával hozza.

Sanyi testileg koránál kissé fejlettebb, társainál nagyobb, erősebb. Ennek ellenére sűrűn beteg. Ennek legtöbbször megfázás az alapja, s gyakran tüdőgyulladás a következménye. Nagyon sokszor köhög. Szemüveget kellene viselnie, hiszen erősen bandzsa. Van is szemüvege, ám szülei nem törődnek vele, hogy használja is azt.

Ruházata megfelelő, de a tisztálkodásáról, tisztaságáról nem mondható el ugyanez.

Matematikai képességei jók (éremjegye 4,5), ám nyelvtan és helyesírás terén a leggyengébbek között van. Szorgalma, órai aktivitása kielégítő, az otthoni munkája nem az. Gyakran hiányzik a felszerelése, házi feladata, vagy a megoldás csúnya, rendetlen.

Órán általában érdeklődő, de csak akkor lehet végig fenntartani a figyelmét, ha minden megnyilvánulását meghallgatom; őt szólítom, ha jelentkezik, különben ellenkezővé válik. Munkáját hullámlás jellemzi. Vannak napok, amikor egyáltalán nem lehet aktivitására számítani. Dacossá, ellenkezővé válik. Örömet leli tanítója bosszantásában, sőt büszke is rá. Ez az állapot nem tart sokáig, és egy jobb szakasz következik, amikor készségesen vállal minden feladatot, segíteni akar, szinte már az okoz gondot, hogy állandóan el tudjam látni valamilyen munkával, nehogy csökkenjen a lelkesedése. Ilyenkor a vállalt feladatot maradéktalanul végrehajtja.

Osztálytársai nemigen kedvelik agresszív magatartása miatt. Sokan félnek, tartanak tőle, mert igen gyakran verekedés kezdeményezője. Sokszor durva társaihoz szavakban is (káromkodik), tettekben is (verekedik). Igazát csak ilyen módon próbálja bizonyítani. Egyetlen barátja az osztályban S. Attila, aki osztályismétlés útján került a közösségbe. Sajnos, Attila (főleg tanulmányi munka terén) nem jó hatással van Sanyira. A családdal való kapcsolatom igen laza. Családlátogatásaimkor a szülők nem voltak otthon. Egyik alkalommal a Pestről érkezett nagyapával tudtam csak beszélni. Édesanyja mindössze egyszer keresett meg az iskolában.” (4. osztályos tanuló jellemzése.)

A NEVELŐI BEÁLLÍTÓDÁS A TANULÓK ELLENŐRZŐ KÖNYVÉBE ÍRT BEJEGYZÉSEK ALAPJÁN

A tanulói tettekre következő nevelői reakciók tárháza a tanulók ellenőrző könyve. A nevelők véleményalkotása jellemző a tanulóra, de a véleményt alkotó pedagógusra is. A leírtakból következtethetünk az utóbbiaknál beállítódásukra (dicséző-buzdító, szidó-bíráló, közömbös), valamint arra is, hogy a tanuló személyiségének fejlesztése során mit tartanak elsősorban fontosnak, s mi az, amivel kevesebbet törődnek.

A bejegyzések azért is fontosak, mert a nevelésben legfontosabb partner tájékoztatására szolgálnak, s így a szülők beállítódását, nevelési eljárásait is befolyásolják, esetenként számukra mintát is adnak.

A nevelői beállítódásról kaptunk adatokat a jellemzések elemzéséből is. A mostani adatokat mégsem tekinthetjük az ott leírtak kontrolljának, ugyanis a jellemzéseket az osztályfőnökök készítették, az ellenőrzőbe írt bejegyzések viszont a testületek más tagjaitól is származhatnak (és származnak).

Az ellenőrző könyvekbe írt bejegyzéseket a helyszínen gyűjtöttük össze. A 141 veszélyeztetett tanuló közül 108-nak (76,59%) az ellenőrzőjét néztük át. A 33 hiányzó ellenőrzőnek vagy a gazdája nem volt ott, vagy a tanuló ellenőrzőjét nem hozta magával. Az összes bejegyzés száma 135 volt, az 1 tanulóra jutó bejegyzések száma 1,25.

1. sz. táblázat

NEVELŐI BEJEGYZÉSEK AZ ELLENŐRZŐ KÖNYVEKBEN

Bejegyzések száma	Tanulók száma	A tanulók %/0-a
0	40	37,03
1	40	37,03
2	14	12,96
3-8	14	12,96

Az 1. sz. táblázat adatai arról tanúskodnak, hogy a nevelési folyamatnak nem rendszeres velejárói az írásos bejegyzések. Ez nem okozott meglepetést, mert eddigi tapasztalataink is hasonló megállapítást sugalltak. Figyelembe véve azonban, hogy az adatgyűjtésre január végén került sor, amikor a tanévnek több mint fele eltelt, a reakciók alacsony száma – a tanulók fejlődése szempontjából – nem megnyugtató. Nem megnyugtató azért sem, mert a tanulók értékelésének folyamatossága csak a tanulmányi haladás terén megoldott; teljes emberré válásukhoz ez azonban kevés. Tisztában vagyunk azzal, hogy írás nélkül is lehet eredményes nevelőmunkát végezni, ha a nevelés feltételei is kedvezőek (pl. rendszeres kapcsolat nevelők és a szülői ház között). Az írásos értékelés azonban lehetőségében más, több, mint a szóbeli minősítés. Rangja, irányító szerepe, befolyása a tevékenységre – az írás adta állandóság következtében – nagyobb, ezért felhasználására is gyakrabban kellene gondolnunk.

A veszélyeztetett tanulók háromnegyede az anyaggyűjtés időpontjáig – 5 hónap alatt – legfeljebb 1 alkalommal kapott írásos minősítést, s mindössze 12,96%/0-uk ellenőrzőjében van 3 vagy annál több bejegyzés. Az 5 esetükben a szülők figyelmének ébrentartására is szolgál a nevelői minősítés rendszeressége, gyakorisága. A nevelés iránti közömbösség felszámolásában segíthetne a törődést bemutató nevelői állásfoglalás.

2. sz. táblázat

A NEVELŐI BEJEGYZÉSEK TARTALOM SZERINTI CSOPORTOSÍTÁSA

Tartalom	Bejegyzés száma	Összes bejegyzés %/0-a
Tanulmányi eredményre vonatkozó	47	34,81
Neveltségre vonatkozó	60	44,44
Felszerelésre vonatkozó	23	17,04
Ápolatlanságra vonatkozó	5	3,70

A bejegyzés léte önmagában nem segíti a nevelőmunkát. Tartalma képes arra, hogy változások előidézője legyen.

A nevelési feladatrendszer¹⁰ a nevelői bejegyzések csoportosításához is kínál szempontokat. Eredeti szándékunk szerint ez adta volna az elemzés alapját. A bejegyzések tanulmányozása után azonban ettől eltekintettünk, mert az anyag más elrendezése jobban mutatja a nevelői gyakorlat irányultságát.

Ilyen megfontolás alapján került kiemelésre gyakori előfordulása miatt a tanulmányi eredményre, felszerelésre, ápolatlanságra vonatkozó bejegyzés mint szempont, s az e kategóriákon kívül eső bejegyzéseket a „neveltség” szempontja foglalja magában.

A 2. sz. táblázat szerint igen gyakori a tanulmányi eredményre való reagálás (34,81%). Ezek egy része igen tömör, s adott tantárgyban tapasztalt mulasztásról szól.

Pl.: „Értesítem, hogy nem készítette el a feladatát földrajzból.” Mások az ok felderítésével is foglalkoznak: „Margit nem hajlandó a szorzótáblát megtanulni, így akar a 7. osztályból a 8.-ba lépni. A szünetben vendégségre és tv-nézésre hivatkozott, hogy azért nem tanulta. A gyermek érdekében megkérem a szülői házat szigorúbb ellenőrzésre.”

A tapasztalt hiányosságok kijavítása érdekében használható – a szülői ház adottságait is figyelembe vevő – programot egyik nevelő sem ad. Az egyetlen igény: a szigorú ellenőrzés érvényesítését kéri. Szó szerint így pl.: „Kérem a szülői intelem szigorú érvényesítését.” Az otthon más okok miatt sem ritka testi fenytés alkalmazásához így a szülő intézményi támogatást is kap, s hogy ezt eljárása helyeségének igazolásául is betudhassa, már csak az ő felfogásától függ.

Minden 6. bejegyzés olyan felszerelés hiányáról szól, amely az iskolában a munkavégzéshez szükséges. Pl.: „Kedves Szülők! Tudatom, hogy leányuk sorozatosan nem hozza el a gyakorlati foglalkozásra felszerelését. Órákon így dolgozni nem tud.” Vagy röviden: „Nem hozta el fűzetét.” Ezek a bejegyzések a tanulók hanyagságára, figyelmetlenségére engednek következtetni, de mögöttük gyakran ott áll a szülői ház gondatlansága és igénytelensége, az otthon zsúfoltsága, gyenge berendezettsége is.

Az ápolatlanságra vonatkozó bejegyzések a tanulók tisztaságát kifogásolják, esetenként tetvesedésről tájékoztatnak. Ilyenkor a szülői teendőkre pontosan felhívják a figyelmet. A bejegyzések legtöbbször a „neveltségre vonatkozó” kategóriába soroltuk (44,44%). Ezek nagy része igen általános („Rossz magatartásáért figyelmeztetésben részesítem.”), más részük a tanulók által elkövetett helytelen cselekedetet tartalmazza, valamint az ezért járó (adott) büntetést („Értesítem a Szülőket, hogy Robit orvosi igazolás hamisításáért osztályfőnöki intésben részesítem.) Az elmarasztalások legtöbbje a tanulók erkölcsi fogyatékoságával foglalkozik.

Az eddig felsorolt, a bejegyzésekből idézett példák mind hiányosságról értesítenek, a személyiség működésének torzulását jelzik. A hibákra való reagálás általános voltát a számok is igazolják: az összes bejegyzésből mindössze 25 volt elismerő (a bejegyzések 18,51%-a). Ebből 6 a tanulmányi eredményre, 19 a neveltségre vonatkoztott.

Utóbbiak között sok az olyan, amely kulturális rendezvényen való szereplést jutalmaz. („Tisztelt Szülő! Gyermekeit az orosz táncokban nyújtott kimagasló, szép teljesítményéért dicséretben részesítem.”) Említésre érdemes az is, hogy a dicséreteknek közel fele napközis nevelőktől származik, mintegy igazolva azt is, hogy a pedagógusok – ha nemcsak a tantárgyi átlag révén kerülnek elbírálásra a tanulók – hajlandók legkedvezőbb dicsérő-buzdító beállítódásra is.

A szülők – és gyermekek – számára is igen fontos, hogy a bejegyzések milyen formában, milyen hangvétellel íródnak. Még mindig sok a csak tényyszerűsége szorító bejegyzés, de örvendetesen szaporodik azoknak a száma, amelyekben érződik a jobbító szándék, a változtatás akarása, a bizalom a javulásban, még akkor is, ha az üzenet alapja elmarasztalás, feddés.

Az ellenőrző könyvekben levő beírások alapján tett megállapítás a nevelők beállítódásáról megegyezik a jellemzések elemzése utáni konklúzióval: *a nevelők a veszélyeztetett tanulókat szülő-bíráló alapállásból közelítik meg leggyakrabban, s ritkán tapasztalható a jobban való megerősítés szándéka.* Utóbbinak tudatos keresése, gyakoribbá tétele a veszélyeztetett tanulók helyzetének némi javulásával járhat együtt.

IRODALOM

- [1] Kósáné dr. Ormai Vera: A szociálisan inadaptált tanulók megismerése és pedagógiai-pszichológiai jellemzése. (Pedagógiai Szemle, 1971. 998. old.)
- [2] Ormai Vera: Szociálisan inadaptált gyermekek az általános iskolában. (Pedagógiai Szemle, 1969. 1074. old.)
- [3] Beszélgetés Czeizel Endrével (Győri György interjúja). (Valóság, 1977/7. 50. old.)
- [4] Kósáné dr. Ormai Vera: A szociálisan inadaptált tanulók megismerése és pedagógiai-pszichológiai jellemzése. (Pedagógiai Szemle, 1971. 1000–1001. old.)
- [5] I. m.: 1002. old.
- [6] Horváth György: Személyiség és öntevékenység. (Tankönyvkiadó, Bp. 1978. 13–21. old.)
- [7] Dr. Harsányi István: A tanulók megismerése. „Pszichológia – nevelőknek” sorozat. (Tankönyvkiadó, Bp. 1978. 17–18. old.)
- [8] Horváth György: Személyiség és öntevékenység. (Tankönyvkiadó, Bp., 1978. 267–277. old.)
- [9] Kósáné dr. Ormai Vera: A szociálisan inadaptált tanulók megismerése és pedagógiai-pszichológiai jellemzése. (Pedagógiai Szemle, 1971. 1002. old.)
- [10] Uo.
- [11] Uo.
- [12] I. m.: 1003. old.
- [13] I. m.: 1004. old.
- [14] Uo.
- [15] Dr. Ágoston György-dr. Veszprémi László: A pedagógusok magatartásának hatása a tanulók teljesítményeire egy vizsgálat tükrében. (Pedagógiai Szemle, 1967, 198. old.)
- [16] Kósáné dr. Ormai Vera: A szociálisan inadaptált tanulók megismerése és pedagógiai-pszichológiai jellemzése. (Pedagógiai Szemle, 1971. 1006. old.)
- [17] Uo.
- [18] Uo.
- [19] Dr. Ágoston György: Nevelésméлет (Tankönyvkiadó, Bp. 1970. 231., 281. old.)